

Ekonominė sistema ir jos kitimas: metodologinės problemos

Zigmas Lydeka

docentas socialinių mokslų daktaras

Vytauto Didžiojo universiteto Ekonomikos ir finansų katedra

S. Daukanto g. 28 3000 Kaunas

tel. (370 7) 22 33 12, faks. (370 7) 20 38 58

el. p.: Zigmas.Lydeka@viktorija.g.14.ktu.lt

Straipsnyje nagrinėjama ekonominė sistema, jos požymiai, kokybinis apibrėžtumas, tyrimo koncepcijos. Išskirtinis dėmesys skiriamas ekonominės sistemos judėjimui, jo būsenoms, atskiriems ciklams aprašyti. Analizuojama transformacija siauruoju ir plačiuoju požūriu.

Žmogus ir visa, kas jį supa, viskas gamtoje ir pati gamta gali būti paaiškinama kaip sistema. Kitaip tariant, bet kuris savito turinio ir formos objektas gali būti nagrinėjamas kaip iš dalių sudaryta visuma. Sisteminiu požūriu svarbią reikšmę įgyja tokie objekto aspektai (požymiai) – būtinų visumos dalių rinkinys, dalių ryšiai, visumos kokybė, atskirų dalių ir visumos priklausomybės. Svarbi sistemos charakteristika yra struktūra, parodanti sistemos sandarą, jos karkasą, dalių sąveiką. Sistemine-struktūrinė objekto charakteristika tiesiogiai susijusi su organizaciniu požūmiu. Bet kuri *sistema–struktūra* yra organizuota – jai būdingi vidiniai ir išoriniai organizavimo (susiorganizavimo) procesai. Todėl mokslinėje literatūroje kai kurias gamtos visumas stengiamasi aprašyti pagal teorinę formulę: *sistema–struktūra–organizacija*.

Ekonomika, kaip ir viskas mus supančiam pasaulyje, taip pat tiriama sistemiškai. Su-

prantama, kad ekonomika yra labai sudėtinga sistema ir ji gali būti lyginama su tokiomis sistemomis kaip gamta, visuomenė ar žmogus. Sisteminiu požūriu ekonomiką galima laikyti sistemų pasauliu. Jos viduje yra daugybė kitų sistemų, kaip antai: gamybos, mainų ir vartojimo sistemos arba ūkio subjektų sistemos.

Tiriant ekonominę sistemą ar jos dalis kaip savarankiškas sistemas, susiduriama su vienu sunkumu – sistemos kokybės apibūdinimu. Iš tikrųjų, jeigu ekonomika yra sistema, tai kokia sistema? Koks yra kokybinis jos apibrėžtumas, kokia specifinė visumos išraiška?

Žmonijos istorijoje yra žinomi skirtingi kokybiniai ekonomikos pavidalai: nevienoda ekonomika, skirtinga ir jos sistema. Ekonominė sistema mokslinėje literatūroje tiriama skirtingais kokybiniais aspektais – technologiniu, socialiniu, gamybinu ir t. t. Tyrimo me-

todų įvairovė dar labiau patvirtina ekonominės sistemos apibrėžimo problemškumą. Nustatyti kokybinius skirtumus yra svarbu ne vien turint tikslą patvirtinti esant kokybiškai nevienodų ekonomikos pavidalų, bet ir konstatuoti tą faktą, kad ekonominės sistemos skiriasi savo esme, sutvarkymu (sandara), tikslais.

Šio straipsnio *tyrimo objektas* – kokybinis ekonominės sistemos apibrėžtumas. Remiantis indukcinės logikos metodu koncentruotai apibrėžiama ekonominės sistemos esmė ir gyvavimo ciklas. Konkretūs tyrimo *uždaviniai* yra šie:

- išnagrinėti galimus sisteminius ekonomikos požymius ir jais remiantis pamėginti suformuluoti naują ekonominės sistemos apibrėžimą;
- apžvelgti esamas ekonominės sistemos tyrimo koncepcijas;
- aprašyti ekonominės sistemos gyvavimo procesą, išskiriant tam tikras jo būsenas;
- nustatyti kokybinio ekonominės sistemos apibrėžtumo galimo pažeidimo požymius.

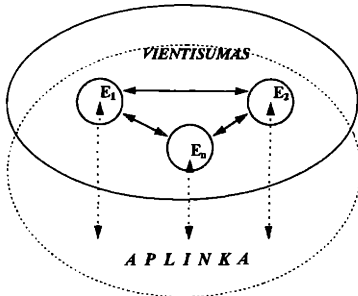
Ekonominės sistemos samprata

Bet kuri sistema atspindi vieną ar kitą pasaulio aspektą arba jo aspektų visumą. Kryptingai besivystantis pasaulis – tai daugybės tarpusavyje susijusių sistemų visuma. Kartais vieno lygio sistemos transformuojasi į kito lygio sistemas. Jeigu viskas mus supančiame pasaulyje gali būti paaiškinama sistemiškai, tai supantis pasaulis yra sąveikaujančių sistemų pasaulis. Daugelis gamtos sistemų tiriamos tik kaip sistemų visuma. Dažniausiai konkreti sistema yra sudėtingesnės sistemos (metasiste-

mos) dalis. Taigi konkreti sistema gali būti tiriami kaip savarankiška sistema, kaip dalis kitos sistemos, kaip sistemų sistema ir netgi kaip metasistema. Viskas priklauso nuo tyrimo tikslų ir pobūdžio, realaus ir prasmiojo konteksto.

Paprastai visi tyrinėtojai skiria teorinius (abstrakčius) sistemų modelius ir realias (materialias) sistemas. Realios sistemos skirstomos į negyvosios gamtos sistemas (fizinės, geologinės, cheminės ir kt.) ir gyvąsias sistemas (biologines, ekonomines, visuomenines ir kt.). Abstrakčios sistemos – tai hipotezės, teorijos, formalūs modeliai ir kt. Sistemos taip pat gali būti uždarnosios ir atvirosios, statinės ir dinaminės, stochastinės ir determinuotos, paprastos ir sudėtingos (didžiosios), hierarchinės ir t. t. Literatūroje galima rasti pakankamai daug sistemų klasifikavimo pagal įvairius kriterijus schemų [8; p. 15].

Graikų kalba *systema* reiškia junginį, iš dalių sudarytą vientisumą. Sistema – tai sutvarkyta visuma sąveikaujančių elementų, dėsninagai sudarančių vientisumą su tokiomis būdingomis savybėmis, kurių neturi atskiri elementai [10]. Dažniausiai sistema suprantama, kaip tarpusavyje susijusių elementų atitinkama visuma, vienybė [4; 5; 8; 9; 12; 13; 15]. Kurio nors elemento įvykis atitinkamu būdu riboja galimus kitų elementų įvykius. Sistemos samprata priešinama chaoso sampratai, kai bet kurio visumos elemento įvykiai nepriklauso nuo kitų elementų įvykių. 1 pav. grafiškai parodyti svarbiausi sistemos požymiai: *elementai* (E_1, E_2, \dots, E_n); *ryšiai* (pažymėti ištisinėmis rodyklėmis); *vientisumas* (pavaizduotas ištisine elipse) ir *aplinka* (parodyta punktyrine elipse).

1 pav. Grafinė sistemos ir jos požymių iliustracija

Sistemos *elementas* – ta jos dalis (visumos objektas), kuri atlieka atitinkamą specifinę funkciją ir turi bendrą savybę, jungiančią ją į vientisumą. Konkrečios sistemos elementas gali būti padalytas į naujos sistemos elementus. Tuo pasireiškia sistemos hierarchija. Pavyzdžiui, mus supantis pasaulis yra supersistema, sudaryta iš daugelio žemesnio lygio sistemų. Savo ruožtu šis pasaulis yra kosminės sistemos posistemis.

Ryšiai elementų rinkinį paverčia susieta visuma. Sistemos elementai gali būti susieti medžiaginiiais, informaciniais ir energetiniais ryšiais. Medžiaginiai ryšiai – tai apsirūpinimas žaliavomis, produkcijos realizavimas ir kt. Informaciniai ryšiai yra svarbūs sistemą valdant (čia informacija suprantama visa tai, ką elementai arba sistema gauna iš išorės). Energetiniai ryšiai – mechaninės, šiluminės ir elektros energijos perdavimo kanalai.

Sistemos *vientisumas* reiškia jos, kaip visumos, organizuotumo laipsnį, atitinkamas sisteminės savybes, elementų charakteristikas ir jų sąveiką. Be to, tarpusavyje susietų sistemos elementų vientisumas suteikia sistemai naują integruotą kokybę, kuri nėra būdinga sistemą sudarantiems elementams. Sistemos ir jos elementų evoliucija nepažeidžia

sistemos vientisumo. Kartu vertėtų pripažinti, kad vientisumas yra tarsi sistemos ribinė reikšmė (slenkstis), kurią perėjus pažeidžiamas sąlyginis sistemos stabilumas. Kritiniu atveju sistemos vientisumo pažeidimas reikštų jos virsmą kita. Taigi vientisumas yra sistemos sąlyginio stabilumo pamatas.

Filosofijos literatūroje galima rasti tokius sistemos vientisumo tipus (pasaulio sandaros teorijas) [14, p. 32–51]: 1) atomizmas, pagal kurį galutine realybe laikomos dalelės, egzistuojančios nepriklausomai viena nuo kitos; 2) holizmas – galutinė realybe yra visuma, neturinti struktūrinių dalių; 3) emergetizmas – galutinė realybe yra visuma, kurios prigimtis lemia struktūrinių jos dalių ryšiai, santykiai ir organizacinis tarpusavio poveikis; 4) struktūralizmas – galutinė realybe yra Visata, kaip visuma, kurios visos struktūros dalys, lygiai ir procesai yra priklausomi nuo visumos; 5) organizmas, kai kiekviena sistema turi struktūrinę dalis ir visumą. Savo ruožtu konkreči sistema yra struktūrinė didesnės visumos dalis. Norint tokią sistemą suvokti, pirmiausia reikia išsiaiškinti visumos ir dalių poliariskumą.

Sistemos elementams sąveikaujant su *aplinka* (tai vaizduojama 1 pav. punktyrinėmis rodyklėmis) formuojasi ir išryškėja kokybinės sistemos savybės. Sistemos gyvavimą lemia tiesioginių ir grįžtamųjų, teigiamų ir neigiamų ryšių su aplinka visuma. Neigiami ryšiai išsaugo esamas struktūras, o teigiami užtikrina naujos informacijos priėmimą, sistemos elementų ir aplinkos pasikeitimą energija. Teigiamų ir neigiamų grįžtamųjų ryšių santykis užtikrina sistemos stabilumą ir kintamumą, kiekybinį jos augimą ir kokybinį vystymąsi.

Bendrą pirminį sistemos supratimą suteikia jos *struktūra*. Sistemos struktūra nusako bendrą sisteminių savybių charakteristiką ir abstrakčia forma fiksuoja sistemos elementus, ryšius, jų sutvarkymą. Struktūra – tai vi-

suma nuolatinių jos elementų ryšių, užtikrinančių vientisumą ir tapatumą, t. y. pagrindinių savybių išsaugojimą dėl vidinių ir išorinių pokyčių. Taigi struktūrai keliami du reikalavimai: 1) užtikrinti sistemos vientisumą (kokybinį apibrėžtumą); 2) sistemos tvirtumą, jos elementų sujungimą (kiekybinį apibrėžtumą). Būtent antra galimybė leidžia apibūdinti struktūrą matematine priklausomybe (formule), grafine schema arba erdviu modeliu.

Dauguma tyrinėtojų pripažįsta, kad struktūra yra stabilizuojanti sistemos pradžia, išreiškianti visa, kas išlieka joje statiška, nepakitę dėl įvairių išorinių ir vidinių pokyčių. Kai kurie tyrinėtojai kategorijas *sistema* ir *struktūra* laiko vieno lygmens, tvirtindami, kad nėra bestruktūrių sistemų ir nesisteminių struktūrų [5]. Neatsiejamas sistemos ir struktūros ryšys aiškinamas tuo, kad sistemai reikia struktūros būtent kaip branduolio (griaučių), suteikiančių jos elementams būtiną suvienijimo jėgą, vientisumą. Manytume, kad sistemos ir struktūros nevertėtų tapatinti. Sistema yra platesnė sąvoka, apibūdinanti ne tik konstrukcinį sistemos kontūrą, bet ir visą jos turinį, sutvarkymą [11].

Kitas svarbus sistemos požymis yra jos *organizacija*, užtikrinanti sistemos sandarą, tikslingą elgsenos kryptingumą, elementų tarpusavio ryšių schemą, funkcionavimo programą (algoritmą). Sistemos organizacija apibūdinama:

- 1) vidiniu autonominių visumos dalių sąveikos sutvarkymu, suderinimu;
- 2) visuma procesų arba veiksmų, skirtų atskirų dalių ryšiams atsirasti ir tobulinti;
- 3) žmonių, bendrai įgyvendinančių tam tikrą programą ar siekiančių bendrų tikslų, susivienijimu pagal tam tikras procedūras ir taisykles.

Sistemos sandara laikydami jos organizavimo būdą, turėsime pripažinti ir tai, kad:

- sistemai apskritai (ir ekonominei sistemai) yra būdingas universalus jos organizavimo būdas;

- konkrečiai sistemai yra būdingas konkretus jos organizavimo būdas (konkrečiai sistema turi specifiką);

- skirtingoms sistemoms būdingi skirtingi organizavimo būdai (konkretūs organizavimo būdai gali iš esmės tarpusavyje skirtis).

Norint suprasti vienos ar kitos sistemos specifiką, reikia nustatyti tos sistemos sandarą, jos organizavimo ypatumus. Nustatyti sistemos sandarą – reiškia nustatyti ne tik charakteringus ypatumus, bet ir apibrėžti jos esmę, kokybinį apibrėžtumą.

Mokslinėje literatūroje [1; 13; 15] sistema dažniausiai aprašoma pagal:

1) *sistemos vidinės sandaros požymius*: gausybė; elementas; savybė; ryšys; santykis; sąveika; vientisumas; organizacija; hierarchija; komponentas; medžiaga; struktūra ir kt. Šie požymiai apibūdina sistemos sandaros (organizacijos) pagrindus;

2) *specifinių sisteminių savybių požymius*: sąveika; grįžtamasis, tiesioginis, teigiamas ar neigiamas ryšys; valdymas; elementų būseną; savireguliacija; konkurencija; vientisumas; dinamiškumas; statiškumas; atvirumas; uždarumas; integracija; diferenciacija; centralizacija; stabilumas; pusiausvyra ir kt. Šie požymiai rodo esamas ir galimas potencialias sistemes savybes;

3) *sistemos eilegijos požymius*: tikslas; aplinka; sistemos būseną; elgesys; veikla; pokytis; funkcionavimas; determinizmas (sąlygotumas); adaptacija; vystymasis; evoliucija; apmokymas; genezė; ir kt. Šie požymiai – tai faktinės sistemos savybės, atsirandančios sąveikaujant su realia aplinka.

Remiantis išvardytais požymiais galima patikslinti bendriausią sistemos sampratą: sistema (S) – tai gausybės elementų (E), jų ry-

šių (R) ir kompozicijos integruotų dėsnų (K) funkcinė priklausomybė (f):

$$S = f(E, R, K).$$

Ši bendriausią sistemos apibūdinimą galima konkretinti papildomais požymiais.

Sistemą galima analizuoti ir pagal tokią schemą [8]:

1. *Nustatomi sistemos pradinės sudėties komponentai*, pvz., elementai, objektai, dalys, vienetai, savybės, atributai, medžiagos, institutai, tradicijos ir kt. Tai galima pavadinti A požymiu.

2. *Apibūdinami sistemos komponentų deriniai*, pvz., gausybė, kompleksas, visuma, grupė, sąjunga, ir kt. Tai – B požymis.

3. *Nustatomi sistemos komponentų ryšiai*, pvz., sąveika, sąryšis, susietumas funkciniais santykiais ir kt. (α požymis).

4. *Apibūdinama gauta sistemos sandara (kompozicija)*, pvz., kaip integruota visuma, vientisumas, sudėtinga vienybė, kompleksas ir kt. (β požymis).

5. *Nustatomas sistemos gyvavimas*, pvz., kaip ji veikia esant sutvarkytai vidinei tvarkai, siekiant atitinkamo tikslo, vykdant apibrėžtą funkciją ir kt. (χ požymis).

6. *Pateikiamos papildomos sistemos charakteristikos*, pvz., esant laiko ir vietos ribojimams, geografinėje teritorijoje ir kt. (γ požymis).

Pagal tokią analizės schemą išsami sistemos sampratos forma turėtų šią išraišką:

$$S = f(A, B, \alpha, \beta, \chi, \gamma).$$

Dažniausiai sistemos sampratoje sutelkiamas dėmesys į A, B, α ir β požymius. Toks sistemos apibrėžimas laikomas baziniu:

$$S = f(A, B, \alpha, \beta).$$

Atsižvelgiant į tai, kurie sistemos požymiai yra akcentuojami, galima pateikti skir-

tingų sistemos apibrėžimo variantų. Pavyzdžiui:

1) sistema – tai būtinų atlikti tam tikrą funkciją elementų visuma. Arba: $S = f(A, B, \chi)$;

2) sistema – tai sutvarkytai veikianti visuma. Arba: $S = f(\beta, \chi)$;

3) sistema – funkcionaliai susietų elementų, veikiančių tam tikroje vietoje ir tam tikru laiku, visuma. Arba: $S = f(A, B, \alpha, \gamma)$;

4) sistema – vidinės tvarkos sąlygojama tam tikrų elementų integruota visuma. Arba: $S = f(A, B, \beta, \gamma)$;

5) sistema – tai laiko ir vietos ribojama elementų sudėtinga vienybė. Arba: $S = f(A, B, \beta, \gamma)$.

Remdamiesi prieš tai išvardytais sistemos sampratos požymiais, atliksime keletos autorių, kurių teoriniuose tyrimuose vyrauja sisteminis požiūris, pateikiamų ekonominės sistemos apibrėžimų analizę ir pamėginsime suformuluoti savo variantą.

Pagal P. Gregory ir R. Stuart, ekonominė sistema – tai mechanizmų ir institutų, būtinų priimti ir įgyvendinti gamybos, pajamų ir vartojimo sprendimus apibrėžtoje geografinėje teritorijoje, visuma [1, p. 42]. Šitaip apibūdinant ekonominę sistemą akcentuojamas sistemos elementų (t.y. mechanizmų ir institutų) visumos gyvavimas apibrėžtoje teritorijoje. Pateiktas apibrėžimas atitinka išraišką: $S = f(A, B, \chi, \gamma)$.

F. Prayor ekonominę sistemą apibrėžia šitaip: ekonominė sistema – tai visi tie institutai, organizacijos, taisyklės, tradicijos, įsitikinimai, pozicijos, vertinimai ir elgesio schemas, tiesiogiai arba netiesiogiai veikiantys ekonominę elgseną ir rezultatus. Autorius pakankamai plačiai apibūdina ekonominės sistemos komponentų visumos gyvavimą. Visa tai galima išreikšti šitaip: $S = f(A, B, \chi)$.

Iš šių dviejų ekonominės sistemos apibrėžimų matyti, kad juose nekreipiamas dėme-

sys į kai kuriuos esminius sisteminius požymius: neįvertinamas α požymis, tiesiogiai nusakantis esamus ekonominės sistemos ryšius; taip pat nenurodomas β požymis, išreiškiantis integruotas sistemos savybes; antrame apibrėžime nefiksuojamos papildomos sistemos gyvavimo charakteristikos. Visa tai būtų galima paaiškinti ir tuo, kad Vakarų šalių tyrinėtojai ekonominę sistemą dažniausiai apibrėžia kaip empiriškai duotą fenomeną, stebimą ir tiriamą reiškinių lygiu.

Pagal *V. Holesovsky*, ekonominė sistema yra tarpusavyje susijusių ir funkcionuojančių elementų – išteklių, dalyvių, institutų, ūkininkavimo formų ir t. t. kombinacijos [2, p. 21]. Iš apibrėžimo matyti, kad autorius pabrėžia pagrindinius ekonominės sistemos elementus ir jų ryšius, taip pat apibūdina sandarą kombinacijos sąvoka. Tačiau neapibūdinamas sandaros elementų derinys, nefiksujamos papildomos elementų charakteristikos. Šis apibrėžimas atitinka išraišką: $S = f(A, \alpha, \beta)$.

A. Būzgalinas ir *A. Kolganovas* ekonominę sistemą apibūdina kaip istoriškai apibrėžtą, per socialinį-ekonominį laiką ir vietoje lokalizuotą gamybinių santykių visumą, kaip besivystančią ir sudėtingėjančią prieštaravimų sprendimų sistemą [6, p. 50].

A. Djačenko ekonominės sistemos elementais laiko prekes ir paslaugas. Pagal autorių, ekonominė sistema – tai optimalūs prekių ir paslaugų santykiai, sudarantys integruotą visumą ir funkcionuojantys atitinkamoje erdvoje. Šių santykių kompozicijos dėsnius nulemia įstatyminiai aktai, tradicijos ir moralės normos [8, p. 30]. Autoriaus teigimu, efektyvias prekes ir paslaugas gamina ir vartoja fiziniai, taip pat juridiniai asmenys, veikiantys teisinėje, mokslinėje ir geografinėje erdvoje.

Pagal *S. Chačiatūrovą*, gamybinė sistema (ji vartojama kaip ekonominės sistemos sinonimas) – tai organizaciniais santykiais struktūrizuotų ir optimaliai besivystančių me-

džiaginių, energetinių ir informacinių išteklių tikslingai sutvarkyta sąveika, užtikrinanti stabilią ir patikimą specifinių gėrybių gamybą nuolatos besikeičiančioje aplinkoje [15, p. 29]. Pateiktame apibrėžime yra užfiksuoti visi sistemos požymiai, tačiau kiekvienas iš jų yra patikslintas mažiau reikšmingomis papildomomis charakteristikomis. Šios charakteristikos ekonominės sistemos apibrėžimą padaro itin detalizuotą, painų ir sunkiai suvokiamą.

Pateikti trys paskutiniai ekonominės sistemos apibrėžimai yra pakankamai išsamūs ir juos galima išreikšti tokia funkcija: $S = f(A, B, \alpha, \beta, \chi, \gamma)$.

Žinoma, būtų galima pateikti ir daugiau ekonominės sistemos sampratų, tačiau išanalizuotų ekonominės sistemos apibrėžimų pakanka šioms išvadoms:

1) autoriai vartoja skirtingus ekonominės sistemos sandaros komponentus – institutus, organizacijas, taisykles, tradicijas, įsitikinimus, pozicijas, elgesio schemas, išteklius, dalyvius, ūkininkavimo formas, gamybinius santykius, prieštaravimus, prekes ir paslaugas;

2) vyraujantis sistemos komponentų derinys yra visuma arba sąveika;

3) nevienodas sistemos apibūdinimas – tai lokalizuota arba integruota visuma, besivystanti ir sudėtingėjanti sistema, tikslingai sutvarkyta sąveika ir t. t.

Pagal *I. Klirą*, sistemos apibrėžimas turėtų tenkinti šias sąlygas [9]: a) apibrėžime turėtų būti išvardyti svarbiausi sistemos požymiai, kurie tariamai yra žinomi iš anksto; b) vertėtų pateikti tik nuolatinius sistemos požymius, nes laiką fiksuojantys požymiai nekeičia sistemos būsenos; c) apibrėžimas turėtų būti pakankamai išsamus, nors ir ne itin detalus; d) apibrėžime vertėtų nurodyti tuos požymius, kuriais remiantis būtų galima nustatyti visus kitus (išvestinius) požymius.

Įvertinus teorinius sistemos tyrinėjimo teiginius, būtų galima ekonominę sistemą apibūdinti šitaip: ekonominė sistema – *tai integruota visuma motyvuotų ūkio subjektų, tarpusavyje susietų sudėtingais ryšiais ir sutvarkytai veikiančių kintančioje aplinkoje*. Šiame apibrėžime:

- pagrindinis sistemos komponentas (elementas) yra *ūkio subjektai* (A požymis);
- sistemos komponentų derinys yra apibūdinamas kaip *visuma* (B požymis);
- ūkio subjektai yra *tarpusavyje susieti sudėtingais ryšiais* (α požymis);
- sistema apibūdinama kaip *integruota visuma* (β požymis);
- sistemos gyvavimą nusako ūkio subjektų *sutvarkytas veikimas* (χ požymis);
- papildomos charakteristikos – ūkio subjektų *motyvacija*, taip pat *kintanti aplinka*, turinti konkretų laiko ir vietos matą (γ požymis).

Pateiktas ekonominės sistemos apibrėžimas turi pagrindinius sistemos požymius, nefiksuoja kurio nors ekonominės sistemos tipo specifikos. Šiuo požiūriu apibrėžimas yra universalus – juo remiantis galima apibrėžti skirtingus ekonominės sistemos tipus, juos lyginti tarpusavyje. Svarbu ir tai, kad ūkio subjektams, kaip pagrindiniams ekonominės sistemos komponentams, būdingi sistemiskumo požymiai – jie yra ekonominės sistemos posisteminiai. Antra vertus, per subjektus ekonominė sistema, kaip posisteminė, įtraukiama į aukštesnio lygio – gamtos, visuomenės ar kultūros sistemas. Kitaip tariant, ekonominė sistema suprantama kaip sudėtingos pasaulio hierarchinės struktūros dalis. Be to, ekonominės sistemos elementu laikant subjektą, jos evoliuciją galima paaiškinti subjekto evoliucija.

Savo ruožtu kiekvieną ekonominės sistemos požymį būtų galima apibūdinti konkrečiomis išvestinėmis charakteristikomis, pavyzdžiui: ūkio subjektai gali būti pavieniai asmenys ir jų organizacijos arba mikro- ir mak-

rolygio subjektai; subjektų ryšiai gali būti medžiaginiai, informaciniai, piniginiai arba gamybiniai, mainų, vartojimo; ūkio subjektų sutvarkytas veikimas gali būti išoriškai suorganizuotas arba savaiminis (kitais tariant, ekonominėje sistemoje vyrauja tam tikra tvarka); aplinkos požymiai gali būti laikas ir teritorija, ūkio subjektų veiksmų padariniai ir t. t.

Tam tikroje ekonominėje sistemoje išvardyti sisteminiai požymiai įgauna kokybiškai skirtingą turinį, konkrečias raiškos formas, o tai savo ruožtu ir skiria vieną ekonominę sistemą nuo kitos.

Ekonominės sistemos tyrimo koncepcijos

Labiausiai paplitęs ekonominės sistemos tyrimo požiūris yra evoliucinis. Plačiaja žodžio prasme evoliucija – judėjimo, vystymosi, raidos, pokyčių sinonimas. Šiuo atveju evoliucija apima visas ekonominės sistemos kitimo formas (būsenas). Kartais evoliucija traktuojama ir siaurąja prasme – nenutrūkstamo, palaipsnio natūralaus vystymosi sinonimas. Šiuo atveju evoliucijos samprata papildoma kita sąvoka – *revoliucija*, reiškiančia esminius kokybinius pokyčius, sąlygotus išskirtinai dirbtinių procesų.

Ekonamikos evoliucija dažniausiai pripažįstama kaip negrįžtamas procesas. Jeigu ji kartais ir nutrūksta dėl laikino grįžimo arba zigzaginio judėjimo, tokie nukrypimai paprastai sąlygoja visuomenei neigiamus padarinius. Akivaizdus pavyzdys – socializmo kūrimo laikotarpis.

Skiriamos trys ekonominės sistemos evoliucinio tyrimo koncepcijos:

Struktūrinė koncepcija, pagal kurią ekonominė sistema nagrinėjama kaip subordinuota hierarchinė struktūra. Pagrindinis dėmesys skiriamas sistemos ir elemento santykiui.

Šis santykis yra laikomas pradinio sistema formuojančiu santykiu. Tyrinėtojai, norėdami suprasti ekonominę sistemą, pirmiausiai turi nustatyti sistemos vidinę struktūrą, jos elementus, elementų ryšius, taip pat sistemos ir kiekvieno jos elemento ryšius. Šios koncepcijos šalininkų nuomone, kiekviena sistema savo ruožtu yra sudėtingiau organizuotos sistemos elementas, o kiekvienas atskiras elementas sudaro subordinuotą sudėtingą sistemą. Taigi pagrindinis tyrimo objektas – vidinė sistemos struktūra ir jos elementų tarpusavio ryšiai. Visa tai ir turėtų būti valdymo proceso poveikio objektas.

Struktūrinė koncepcija vyravo gyvuojant ikiklasikinėms ekonominės minties kryptims, pvz., merkantilizmui. Vėliau šią koncepciją išplėtojo organizacinės-institucinės ekonominės minties kryptys, taip pat tie mokslininkai, kurių ekonominiai tyrimai artimai susiję su kibernetika ir bendrąja sistemų teorija.

Funkcinė koncepcija, pagal kurią ekonominė sistema yra atvira išorinės aplinkos poveikiui. Pradiniu santykiu yra laikomas sistemos ir išorinės aplinkos santykis. Šis santykis lemia visas sistemos gyvavimo formas. Tyrinėjimo objektu tampa sistemos ir išorinės aplinkos sąveika: aplinkos poveikis sistemai („įėjimas“); sistemos poveikis aplinkai („išėjimas“). Šios koncepcijos šalininkų supratimu, ekonominė sistema yra visuma tam tikrų parametų, vienareikšmiškai lemiančių jos būseną ir dinamiką. Valdymo procese turi būti tiriama ir veikiama būtent parametų visuma, o ne sistema.

Funkcinė koncepcija yra būdinga klasikinės ekonominės mokyklos šalininkams, taip pat šiuolaikinėms ekonometrinėms ir ekonominėms statistikos kryptims (įvairioms doktrinoms, susijusioms su matematine ekonomika). Dabar funkcinė koncepcija išryškėja tuose teoriniuose ekonominės sistemos tyrimuose, kuriuose vyrauja kiekybinis ūkiniu procesų aprašymas.

Deterministinė (kauzalinė) koncepcija, pagal kurią ekonominė sistema tiriama kaip sudėtingas besivystantis objektas. Sistemos vystymosi priežastys yra ji pati. Pradiniu santykiu yra laikomas sistemos turinio ir formos santykis. Jų prieštaringa vienybė užtikrina sistemos sąlygišką ir stabilumą, ir kintamumą. Šios koncepcijos šalininkų teigimu, ekonominės sistemos vystymosi varomoji jėga yra vidiniai jos prieštaravimai. Jie ir sudaro sistemos valdymo proceso tyrimo ir poveikio objektą.

Deterministinės koncepcijos nuosekliai laikėsi marksistinės mokyklos atstovai, savo tyrimuose pagrindinį dėmesį sutelkdami į priežasties ir pasekmės (kauzalinis) ryšius. Šią koncepciją toliau plėtoja evoliucinės krypties šalininkai [16]. Jų tyrimuose vyrauja trejopas ekonominės sistemos evoliucijos aiškėjimas: 1) ekonominė sistema tiriama kaip dinamiška, besivystanti; 2) ekonominės sistemos ankstesnio vystymosi istorija padeda nustatyti tolesnės jos būsenos tendencijas ir logiką; 3) ekonominės sistemos vystymosi priežastys – jos vidiniai prieštaravimai, o vystymosi jėgos – prieštaravimų atskleidimo logika ir jų įveikimas.

Paminėtos trys koncepcijos sukūrė ekonominės sistemos tyrimo metodologinių pagrindų triadą: esminis struktūrinės koncepcijos momentas – kokybė; funkcinės koncepcijos – kiekybė; deterministinės – matas (t. y. kokybinių ir kiekybinių pokyčių sąveika). Remiantis šia metodologinių pagrindų triada galima pateikti universalią ekonominės sistemos gyvavimo formulę: tam tikrą laiką ekonominė sistema kiekybiškai auga esant kokybiškai vieningai būsenai; tam tikru momentu kiekybiniai pokyčiai gali peraugti į kokybinius, o tai sąlygoja kokybinį poslinkį (transformaciją); vėliau ekonominė sistema įgauna naują kokybinę būseną, kuri užtikrina tolesnio kiekybinio augimo perspektyvą; toliau

eina pakankamai ilgas kiekybinių pokyčių kaupimo laikotarpis, kurio išdava – naujas kokybinis poslinkis; ir taip viskas kartojasi. Šiuo atveju ekonominės sistemos evoliucija suprantama kaip tam tikras slenkamas cikliškumas, vystymasis spirale, matuojamas sistemos kiekybinių ir kokybinių pokyčių sąveika.

Tačiau evoliucinis požiūris į ekonominę sistemą nepaaiškina jos vystymosi kryptingumo, trajektorijos. Dėl šios priežasties evoliucinis požiūris į ekonominę sistemą pradėtas papildyti genetiniu požiūriu. Šis požiūris leidžia prognozuoti ekonominių sistemų dinamiką pagal jų istorines tendencijas ir vystymosi perspektyvas. Genetinio požiūrio šalininkai pirmiausiai atkreipia dėmesį į būtinas makroekonominės pusiausvyros pasiekimo sąlygas. Pusiausvyros neatkūrimo galimybės problema, o tai savo ruožtu reikštų ekonominės sistemos žlugimo galimybę, neformuluojama [7]. Tuo tarpu kiekviena sistema, ir ekonominė, turi savo gyvavimo ciklą, anksčiau ar vėliau ateina jos žlugimo ir transformacijos į kitą sistemą momentas.

Pagrindiniai genetinio požiūrio į ekonominę sistemą trūkumai yra šie:

- 1) genetinio požiūrio šalininkai negali paaiškinti tikėtino (neapibrėžtumų, alternatyvų, bifurkacinio vystymosi pobūdžio) ir būtinumo (istorinės arba globalinės vystymosi tendencijos) santykio. Jie negali paaiškinti, koks yra bendriausias ekonominės sistemos žlugimo ir jos perėjimo į kitą sistemą kriterijus, kokia bus naujos sistemos kokybė. Šio kriterijaus vertėtų ieškoti ekonominės sistemos, nesugebančios efektyviai akumuliuoti informacijos, priimti išorinės aplinkos poveikį, prieštaravimuose;

- 2) negali paaiškinti objektyvumo (natūralaus istorinio vystymosi pobūdžio) ir subjektyvumo (žmonių sąmoningo pasinaudojimo tam tikromis socialinėmis technologijomis, norint pasiekti iš anksto užsibrėžtus rezultatus) santykio. Žinoma, pripažįstant tikslingo žmonių poveikio ekonominiam vystymuisi galimybę, nereikėtų pamiršti, kad tokio poveikio kriterijus ir uždavinius lemia ekonomikos objektyvios saviorganizacijos principai.

Ekonominės sistemos gyvavimas

Ekonomikos mokslas bet kurį ekonominę reiškinį nagrinėja kaip judantį, besivystantį. Bendriausiu požiūriu judėjimas yra tam tikra kiekybinė ar kokybinė permaina. Tai universalu ir absoliutu. Ekonominiam judėjimui būdingi tie patys universalūs požymiai kaip ir judėjimui apskritai arba visuomeniniam judėjimui. Kartu vertėtų pripažinti, kad tai specifinė ekonominės veiklos pokyčių, augimo ir vystymosi forma. Ekonominėje veikloje yra svarbus žmonių sąmoningumas formuojant veiklos tikslą (ekonominių gėrybių kūrimas ir vartojimas), pasirenkant priemones (darbas, gamta, technologija, organizacinis veiksnys), numatant rezultata (ekonominė gėrybė), tvarkant veiklos procesą (gamyba, paskirstymas, mainai, vartojimas).

Materialių ir idealių objektų, tarp jų ir ekonominių, didėjantys kiekybiniai pokyčiai nusako jų augimą, o kokybiniai pokyčiai – vystymąsi. Be to, pripažįstama, kad vystymuisi kartu yra būtinos šios savybės – negrįžtamumas, kryptingumas ir dėsningumas. Grįžtamasis pokytis apibūdinamas kaip augimo (funkcionavimo) procesas, t. y. kaip cikliškas tam tikros sistemos būsenos atgaminimas. Jeigu pokytis nėra kryptingas, prarandama kaupimo galimybė, ir vystymosi procesas netenka jam būdingos judėjimo trajektorijos. Nesant dėsningumo, pokytis įgauna atsitiktinių (net katastrofiškų) procesų pobūdį. Bet kuris judėjimas vyksta per laiką, kuris nusako judėjimo kryptingumą (trajektoriją).

Ekonominės sistemos judėjimo būsenas, apibrėžtas per laiką ir erdvėje, būtų galima

apibūdinti jos gyvavimu (arba elgsena). Ekonominės sistemos gyvavimas – tai atitinkamą jos judėjimo, vystymosi, augimo, funkcionavimo ir kitų procesų visuma. Pasikeitus ekonominės sistemos požymiams, keičiasi jos elgesys.

Judėjimą ekonomikos mokslas tiria skirtingais ekonominės sistemos gyvavimo lygiais. Darbinių, technologinių santykių, taip pat ūkinio mechanizmo lygmeniu ekonominis judėjimas yra labiau mechanistinis. Jam yra būdingas erdvinis tam tikrų objektų judėjimas, pvz., gamybos veiksnių perkėlimas, ieškant optimalios jų kombinacijos. Šios kombinacijos gali būti techninės (fizinio kapitalo kombinacijos), technologinės (žmonių ir kapitalo kombinacijos) ir ekonominės (ribotų išteklių, užtikrinančių didžiausią ekonominę naudą, kombinacijos).

Sistemos požiūriu ekonominis judėjimas – tai ne vien visumos tam tikrų elementų mechanistinis perkėlimas ar sujungimas. Ekonominės sistemos judėjimas apima jos tapsmą (atsiradimą visumos elementų, jų sąveiką, ryšius, vientisumą, aplinką), kokybinio apibrėžtumo pasiekimą, galimą pusiausvyros sąlygų pažeidimą, perėjimą iš vienos pusiausvyros būsenos į kokybiškai naują. Visa tai ir sudaro ekonominės sistemos judėjimo teorijos turinį. Pagal *W. Rostową* bet kurios ekonominės sistemos būseną ir jos kitimą (judėjimą) galima apibūdinti viena kuria nors stadija iš šių penkių: 1) tradicinę visuomenę; 2) prielaidų staigiam išsiveržimui subrendimas; 3) staigus išsiveržimas savaime palaikomam augimui; 4) perėjimas prie technologinės brandos; 5) masinio vartojimo era. Autoriaus teigimu, kiekviena šalis turi nueiti šias savo vystymosi stadijas. Pagal jį, ekonomiškai išsivysčiusios šalys priartėjo prie ketvirtos stadijos, o besivystančių šalių būseną ati-

tinka tradicinę visuomenę arba jos yra antroje stadijoje. Staigiam išsiveržimui (perėjimui į trečią stadiją) yra būtinos tam tikros vidinės ir išorinės pastangos. Būtina, nors ir nepakankama, ekonominio išsiveržimo sąlyga laikomas santaupų normos ir investicijų padidinimas. Pagal *W. Rostową*, šalys gali užsitikrinti išsiveržimą, jeigu jose būtų sutalpoma ne mažiau kaip 15–20 proc. BNP [3, p. 12]. Žinoma, mažesnę vidinio kaupimo mastą galima papildyti užsienio investicijomis.

Fundamentalia vystymosi ir augimo teorijos problema pripažįstama judėjimo šaltinių ir varomųjų jėgų nustatymas. Pirmiausiai skiriami išoriniai ir vidiniai vystymosi šaltiniai. Jeigu judėjimo šaltinis yra imanentiškas reiškiniai (ekonomeinei sistemai), tai toks judėjimas ir vystymasis yra laikomas savaiminiu. Tam tikras savaiminis judėjimas yra būdingas visų lygių sistemoms, bet tas laipsnis yra labai skirtingas. Pavyzdžiui, elementarus mechanizmo judėjimo šaltinis yra išorinis – norint priversti mechanizmą judėti, jį reikia paveikti išoriškai, užvesti. Kad mechanizmas užsivestų savaime, būtina, kad jo dalys būtų organiškai susietos. Tuo tarpu organizmo ar sistemos, skirtingai nuo mechanizmo, negalima išardyti į atskiras dalis, o paskui vėl surinkti. Neįmanoma tobulinti, keisti atskirų sistemos dalių nepaveikiant visumos. Sistema negali būti savarankiška savo struktūrinių dalių atžvilgiu. Kokybinis sistemos pokytis dažniausiai siejamas su išoriniais veiksniais.

Būtų galima skirti tris ekonominės sistemos judėjimo būsenas:

1) ekonominės sistemos vystymąsi, apibūdinantį jos kokybinių parametrų pasikeitimą, vienos sistemos žlugimą ir kitos jos vietoje atsiradimą. Čia ekonominis vystymasis su-

prantamas kaip ekonominio judėjimo makrokrypties pakeičimas, sutrikdantis ekonominės pusiausvyros būklę, sukeliantis kokybiškai naujus reiškinius. Ekonominį vystymąsi išreiškiantiems pokyčiams būdinga naujumas, spontaniškumas, savaiminis vyksmas, diskretumas ir dinamiškumas. Vystymosi procese pasikeičia ūkinės sistemos pusiausvyros sąlygotas būvis (traukos centras) kitu, nauju;

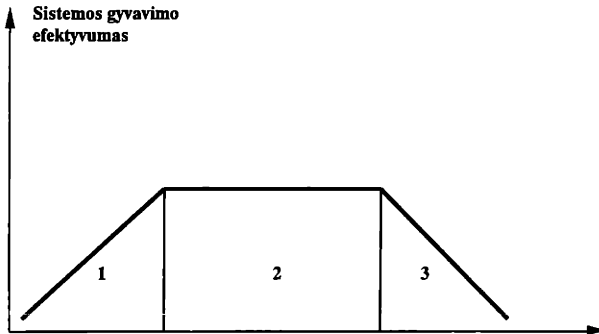
2) ekonominės sistemos augimą (funkcionavimą), apibūdinantį jos judėjimą laikantis užsibrėžtos kokybės, keičiantis kiekybiniais parametrams. Jeigu judama link ekonominės pusiausvyros pasirinkto būvio (t. y. vyksta nuolatinė ekonomikos subjektų adaptacija prie besikeičiančių sąlygų esant nepakitusiai pusiausvyros būklei), tai pastaruosius pokyčius vertėtų laikyti funkcionavimo pokyčiais arba ekonominiu augimu, trumpam sutrikdytos pusiausvyros būklės stabilizavimu. Šie pokyčiai nesukelia kokybiškai naujų reiškinių ir rodo tik ekonominių rodiklių kitimo tendencijas;

3) ekonominės sistemos virsmą (transformaciją), apibūdinantį jos vystymosi kritinio lygio pasiekimą (2 pav. tai vaizduojama žemiausiomis ekonominės sistemos gyvavimo efektyvumo reikšmėmis). Kritiniai lygiai atskiria vieno tipo ekonominę sistemą nuo kito, t. y. apibrėžia diapazonus, kuriuose ekonominė sistema turi skirtingas morfafunkcionavimo struktūras, reguliavimo principus, skirtingus kokybinius apibrėžtumus, sisteminius požymius. Kritinių lygių perėjimas susijęs su ekonominės sistemos stabilumo (pusiausvyros) sąlygų pažeidimu, atitinkamais struktūriniais ir reguliavimo pokyčiais. Tarp nuoseklių kritinių lygių ekonominė sistema yra funkcionavimo režime: ji išsaugo savo kokybines savybes; mažiausiai reaguoja į išorinius poveikius; jai būdingas žemas jautrumas

išoriniams ir vidiniams vystymosi sąlygų pokyčiams (didelis stabilumas).

Ekonominio vystymosi fiksuojamas kokybės momentas, ekonominio augimo – kiekybės momentas, tai transformacijos – kiekybės ir kokybės sąveika, kiekybės lemiamas būtinas kokybės pokytis. Ekonominės sistemos vystymosi ir transformacijos būsenų atskyrimo kriterijus galėtų būti jų metu vykstančių procesų prigimtis ir santykis: vystymesi vyrauja natūraliai dirbtini procesai; tuo tarpu transformacijoje vyrauja dirbtiniai natūralūs procesai. Ekonominės sistemos transformacijos pradžią duoda dirbtiniai, paprastai politiniai, procesai. Be to, vertėtų pažymėti ir tai, kad ekonominis vystymasis plačiau požiūriu yra visuotinis ir nenutrūkstamas reiškinys, turintis globalinę judėjimo tendenciją, o transformacija – atsitiktinis, laiko ir vietos ribojamas reiškinys, galimas vystymosi momentas.

Kiekviena sistema istoriniu požiūriu turi savo pradžią ir pabaigą, nueina tam tikrus egzistencijos laikotarpius. Ekonominės sistemos būsenos pokytis per laiką ir erdvėje vaizduojamas 2 pav. jos gyvavimo ciklo kreive, išskiriant tris pagrindinius sistemos judėjimo etapus – atsiradimą (tapsmą), augimą (funkcionavimą) ir nykimą (žlugimą). Savo ruožtu kiekvienas etapas gali turėti keletą brandos lygių, pvz., funkcionavimo etapu galima išskirti keletą sistemos savalaikio modernizavimo (tobulėjimo) etapų. Mokslinėje literatūroje ekonominės sistemos gyvavimo ciklas kartais aprašomas turįs net septynis jos vystymosi etapus – sistemos gimimas, tapimas, funkcionavimas, vystymasis, suklestėjimas, nuosmukis ir žlugimas [5]. Patys tyrinėtojai atkreipia dėmesį, kad skiriama pernelyg daug etapų, o tai apsunkina ekonominės sistemos esmės suvokimą.

2 pav. *Ekonominės sistemos gyvavimo ciklas: 1 – atsiradimas; 2 – augimas (funkcionavimas); 3 – nykimas*

Pati bendriausia (ir plačiausia) ekonominės sistemos judėjimo būseną yra vystymasis, apimantis visus tris jos gyvavimo ciklus. Ekonominės sistemos augimas (antras ciklas) yra jos vystymosi šaltinis ir pagrindas, nes būtent funkcionavimo etapu formuojasi sistemos tobulėjimo ir tolesnio vystymosi prielaidos ir galimybės. Be augimo negali būti vystymosi ir atvirkščiai. Sistema, kuri pasmerkta tik funkcionuoti, pakartoti tam tikrą kojąbę, neturi ateities, istoriškai pasmerkta. Didėja, jeigu laiku nesprenžiami, tokios sistemos prieštaravimai ir ekonominė sistema priartėja prie krizinio savo funkcionavimo lygio. Savaimė suprantama, kad komandinės ūkio sistemos žlugimas, nesant tinkamų jos vystymuisi sąlygų, buvo dėsningas reiškinys. Komandinės ekonomikos makroaplinka sunaikino nesivystančią sistemą.

Ankstesnės ekonominės sistemos nykimas (trečias ciklas) ir naujos atsiradimas (pirmas ciklas) reiškia sistemos virsmą (transformaciją). Pagrindinis transformacijos bruožas – sisteminiai pokyčiai, veikiantys stabilaus funkcionavimo sąlygas. Nykimo ir atsiradimo, kaip dviejų priešingų procesų, santykis gali

būti nevienodas. Atsižvelgiant į jį, būtų galima skirti du transformacijos tipus:

1) transformaciją siaurąja prasme (arba tiesiog reformavimą). Šiuo atveju sisteminiai pokyčiai yra daliniai ir jie nepažeidžia ekonominės sistemos vientisumo – senojo nykimo ir naujojo atsiradimo tempai yra artimi. Tokio pobūdžio pokyčiai yra būtini ir leistini. Juos vertėtų laikyti neišvengiamais funkcionavimo pokyčiais, sistemos tobulėjimu, vidiniu sistemos struktūriniu ir organizaciniu pertvarkymu;

2) transformaciją plačiąja prasme. Šiuo atveju sisteminiai pokyčiai pažeidžia sistemos vientisumą. Tai bus sisteminė transformacija – jos metu vyksta asimetriška ekonominės sistemos deorganizacija, kai nyksta senieji sistemos elementai ir savybės ir atsiranda naujų, ankstesniuosis kompensuojančių elementų ir savybių. Nykimo proceso tempas yra spartesnis negu atsiradimo. Nykimo proceso pradžia – momentas, kai įvyksta išorinis (dažniausiai politinis) poveikis ekonominei sistemai, primetantis jai naują struktūrą ir naują funkcionavimo mechanizmą. Vėliau dirbtinai išorinį suorganizavimą pakeičia savaiminis

organizavimasis (tokia procesų seka būdinga perėjimui iš komandinės ekonomikos į rinką). Sistema generuoja pokyčius, formuojančius naujo ekonomikos tipo savybes.

Išvados

Ekonominė sistema – tai integruota visuma motyvuotų ūkio subjektų, tarpusavyje susietų sudėtingais ryšiais ir sutvarkytai veikiančių kintančioje aplinkoje. Šiame apibrėžime vienokiu ar kitokiu mastu yra užfiksuoti visi sistemiskumo požymiai: 1) nustatyti sistemos pradinės sudėties komponentai – *ūkio subjektai*; 2) sistemos komponentų derinys apibūdinamas kaip *visuma*; 3) nurodoma, kad sistemos komponentai *susieti sudėtingais ryšiais*; 4) gauta sistemos sandara (kompozicija) apibūdinama kaip *integruota visuma*; 5) sistemos gyvavimą nusako ūkio subjektų *sutvarkytas veikimas*; 6) pateiktos papildomos charakteristikos – ūkio subjektų *motyvuotumas*, taip pat *kintanti aplinka*, turinti konkretizuotą laiką ir vietos matą.

Suprantama, tvirtinti, kad autoriaus suformuluotas apibrėžimas įgavo tikslią ir kanonizuotą formą, negalima. Universalus dėsnio, kuriuo remiantis būtų galima formuluoti absoliučius apibrėžimus, nėra. Pateiktame ekonominės sistemos apibrėžime yra išskirti pagrindiniai sistemos požymiai, nefiksuojant kurio nors ekonominės sistemos tipo specifikos. Šiuo požiūriu apibrėžimas yra universalus – juo remiantis galima apibrėžti skirtingus ekonomines sistemas tipus, juos lyginti tarpusavyje.

Ekonominė sistema yra judantis, besivystantis reiškinys. Ekonominės sistemos judėjimo būsenas, apibrėžtas per laiką ir erdvėje, būtų galima apibūdinti jos *gyvavimu* (arba *elgsena*). Ekonominės sistemos gyvavimas – tai atitinkamų jos judėjimo būsenų kaita. Pasikeitus ekonominės sistemos požymiams, keičiasi jos elgesys, būseną: ekonominėje sistemoje įvykys kiekybinių pokyčių, tokio judėjimo būseną vertėtų vadinti ekonominiu augi-

mu (funkcionavimu); jeigu sistemoje įvyksta kokybiniai pokyčiai, tai tokio judėjimo būseną yra ekonominis vystymasis.

Ekonominio vystymosi ir augimo atskyrimas visada yra sąlygiškas. Jų dialektika yra tokia, kad bet kuris vystymasis reiškia kiekybinius ir kokybinius pokyčius, vadinasi, ir augimą (vystymosi kriterijų padidėjimą ar sumažėjimą). Tam tikru laiku ir vietoje fiksuojamas augimas visada yra anksčiau buvusių kokybinių pokyčių padarinys. Kartu augimas yra sistemos, jos elementų, struktūros naujo vystymosi priežastis.

Ankstesnės ekonominės sistemos nykimas ir naujos atsiradimas reiškia sistemos virsmą (transformaciją). Pagrindinis transformacijos bruožas – sisteminiai pokyčiai, veikiančys stabilaus funkcionavimo sąlygas. Transformacijos metu dirbtinai pažeidžiami visi ankstesnės sistemos požymiai ir savybės: 1) elementai: keičiantis nuosavybės pobūdžiui ir struktūrai keičiasi ekonomikos subjektų struktūra, įsivyrąja naujo tipo ūkio dalyviai; 2) ryšiai: nutrūksta senieji ryšiai, chaotiškai didėja laisvės laipsnis, deorganizuojami tiesioginiai ir grįžtamieji, vidiniai ir išoriniai ryšiai; 3) struktūra: vyksta asinchroniški struktūriniai pokyčiai, pažeidžiantys sistemos tvarkos parametrus; 4) aplinka: išbalansuoja išteklių, patenkančių į sistemą ir išeinančių iš jos, srautai. Tai stiprina sistemos priklausomumą nuo aplinkos; 5) funkcijos: deorganizuojamas sistemos funkcionavimas, pasikeičia sisteminiai tikslai; 6) elgesys: pažeidžiamas sistemos ir jos elementų elgesio derinimas, sistemos elgesys tampa nenusakomas; 7) stabilumas: sistema pasiekia permanentiškos nepusiausvyros būseną, praranda sugebėjimą atkurti stabilumo būseną, laikytis kryptingo judėjimo makrokrypties; 8) vientisumas: sistema praranda integrinę kokybę, kuri nėra būdinga jos elementams. Vienų elementų pokyčiai nesąlygoja adekvačių kitų elementų pokyčių, nesuderinamas elementų ir sistemos kaip visumos atgaminimas.

Literatūra

1. Gregory P, Stuart R. Comparative Economic Systems. Boston: Irwin, 1989.

2. Holesovsky V. Economic Systems: Analysis and Comparison. New York: Pergamon Press, 1977.

3. Rostow W. W. The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto. London: Cambridge University Press, 1960.

4. Берталанфи Л. Фон. История и статус общей теории систем // Системные исследования. Ежегодник. Москва: Наука, 1973.

5. Бондаренко Н. И. Методология системного подхода к решению проблем: история, теория, практика. Санкт Петербург: изд-во УЭФ, 1996.

6. Бузгалин А. В., Колганов А. И. Введение в компаративистику. Москва: Таурис Альфа, 1997.

7. Бухарин Н. И. Проблемы теории и практики социализма. Москва: Политиздат, 1989.

8. Дьяченко А. В. Теория систем и системного подхода. Волгоград: изд-во ВУ, 1996.

9. Клир И. Абстрактное понятие системы как методологическое средство // Исследования по общей теории систем. Москва: Прогресс, 1996.

10. Кравченко Р. Г., Скрипка А. Г. Основы кибернетики. Москва: Экономика, 1974.

11. Осипов Ю. М. Теория хозяйства. Т. 1. Москва: изд-во МГУ, 1995.

12. Рапопорт А. Математические аспекты абстрактного анализа систем // Исследования по общей теории систем. Москва: Прогресс, 1969.

13. Садовский В. Н. Некоторые принципиальные проблемы построения общей теории систем // Системные исследования. Ежегодник. Москва: Наука, 1972.

14. Садовский В. Н. Проблемы философского обоснования системных исследований // Системные исследования. Ежегодник. Москва: Наука, 1984.

15. Хачатуров С. У. Организация производственных систем. Тула: Шар, 1996.

16. Эволюционная экономика на пороге XXI века. Москва: изд-во «Япония сегодня», 1997.

Economic System and its Change: Methodological Problems

Summary

The article analyses the main indications of the economic system: elements, their relations, composition and behaviour. After having analyzed the terms of the economic system that are discussed in the scientific literature, the author has formulated such a discription of the mentioned term: the economic system is an integrated whole of the motivated economy subjects connected by various relations and acting according to the changeable environment.

In the article there is presented the understanding of the economic system and its cycle in which the motion states of the economic system are distinguished: the start, the functioning and the ruin. The author differentiates among the development, the growth and the transformation terms, at the same time pointing out their relations with each other.

The article also deals with the evolutional conceptions of the economic system, i.e. the functional, the structional and the marxist ones.

Įteikta 1998 m. balandžio mėn.